

دانشگاه بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر

عنوان:

بررسی جایگاه اسطوره در آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی با الگوی سفر قهرمان

"جوزف کمپبل"

استاد راهنما:

دکتر علیرضا طاهری

استاد مشاور:

دکتر زهرا حسین آبادی

تحقیق و نگارش:

حسن امیرخانی

بهمن ۱۳۹۲

باسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان "بررسی جایگاه اسطوره در آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی با الگوی سفر قهرمان جوزف کمپبل"، قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد در رشته پژوهش هنر توسط دانشجو حسن امیرخانی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر علیرضا طاهری تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می‌باشد.

حسن امیرخانی

این پایان نامه ۶ واحد درسی شناخته می‌شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر علیرضا طاهری	
استاد راهنما:		
استاد مشاور:	دکتر زهرا حسین آبادی	

داور ۱:

داور ۲:

نماینده تحصیلات تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب **حسن امیرخانی** تعهد می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: **حسن امیرخانی**

امضاء

تقدیم به:

پدر و مادرم

سپاسگزاری

سپاس از استاد راهنمایم جناب آقای دکتر علیرضا طاهری و استاد مشاورم سرکار خانم زهرا حسین آبادی که بدون راهنماییهای ایشان تأمین این پایان نامه سخت و طاقت فرسا می نمود.

چکیده:

یکی از رویکردهای جدیدی که در مطالعات اسطوره‌ای در عرصه‌ی ادبیات و هنر بکار گرفته می‌شود، اسطوره‌ی قهرمان است که در آثار بسیاری از اسطوره‌شناسان مطرح و بنامی چون میرچا الیاده، کارل گوستاو یونگ، جوزف کمپبل و ... دیده می‌شود.

در این رساله سعی بر این است، کهن الگوی قهرمانی را که بهرام بیضایی؛ سینماگر مؤلف در آثار سینمایی و نمایشی خود استفاده کرده است با الگوی سفر قهرمان کمپبل مورد مذاقه قرار داده و به این پرسش پاسخ داده شود که: با توجه به نظریه الگوی سفر قهرمان جوزف کمپبل، چگونه می‌توان بازنمایی اسطوره‌های ایرانی در آثار بهرام بیضایی و شکل‌گیری آن در ادبیات نمایشی و سینمایی خاص وی را تبیین کرد؟

همانطور که کمپبل در کتاب "قهرمان هزار چهره"ی خود بیان کرده است، قهرمان از دنیای عادی پا در دنیای ویژه‌ای می‌گذارد و با عبور از موانع، آزمون‌ها، دشمنان، آزمون بزرگ و ... تجدید حیات و دوباره به دنیای عادی خویش باز می‌گردد.

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته و از ابزار گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای نیز بهره گرفته شده است.

کلمات کلیدی: کمپبل، بیضایی، قهرمان، کهن الگو، اسطوره

فهرست

۱. فصل اول: کلیات تحقیق ۱
- ۱-۱- تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی پژوهش ۲
- ۲-۱- سابقه و ضرورت انجام تحقیق ۳
- ۳-۱- فرضیه‌ها ۴
- ۴-۱- هدفها ۴
- ۵-۱- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟ ۴
- ۶-۱- استفاده‌کنندگان از نتایج پایان‌نامه: ۴
- ۷-۱- نوآوری طرح در چیست؟ ۵
- ۸-۱- روش انجام تحقیق: ۵
۲. فصل دوم: اسطوره و تعاریف آن ۶
- ۱-۲- اسطوره ۷
- ۲-۲- واژه‌شناسی اسطوره ۸
- ۳-۲- تعریف اسطوره از دیدگاه برخی اسطوره‌شناسان ۸
- ۴-۲- جهان اسطوره‌ای ۱۲
- ۵-۲- اسطوره و هنر ۱۵
- ۶-۲- نقد و تحلیل اسطوره ۱۸
۳. فصل سوم: جوزف کمپبل و بهرام بیضایی ۲۰
- ۱-۳- جوزف کمپبل ۲۱
- ۱-۱-۳- اسطوره از نگاه کمپبل ۲۱
- ۲-۱-۳- تک‌اسطوره ۲۳
- ۳-۱-۳- کهن‌الگوی قهرمان ۲۴

۲۶.....	۲-۳- بهرام بیضایی
۲۶.....	۱-۲-۳- دیدگاه بیضایی به اسطوره
۲۸.....	۲-۲-۳- چریکه‌ی تارا
۳۰.....	۱-۲-۲-۳- نقدی بر فیلم چریکه‌ی تارا.....
۴۰.....	۳-۲-۳- خلاصه‌ای از فیلم غریبه و مه
۴۱.....	۱-۳-۲-۳- نقدی بر فیلم غریبه و مه.....
۴۶.....	۴-۲-۳- خلاصه‌ای از روایت اژدهاک از سه بر خوانی بیضایی
۴۸.....	۱-۴-۲-۳- نقدی بر روایت اژدهاک.....
۵۴.....	۵-۲-۳- خلاصه‌ای از روایت آرش، از سه بر خوانی بیضایی
۵۷.....	۱-۵-۲-۳- نقدی بر روایت آرش.....
۶۴.....	۴. فصل چهارم: تطبیق نظریات جوزف کمپبل با بهرام بیضایی
۶۵.....	۱-۴- مراحل سفر قهرمان
۶۵.....	۱-۱-۴- دنیای عادی
۶۷.....	۲-۱-۴- دعوت به ماجرا
۶۹.....	۳-۱-۴- امتناع از پذیرش دعوت
۷۱.....	۴-۱-۴- ملاقات با استاد
۷۲.....	۵-۱-۴- عبور از آستانه
۷۴.....	۶-۱-۴- آزمون‌ها، متحدان، دشمنان
۷۶.....	۷-۱-۴- راهیابی به ژرفترین غار
۷۷.....	۸-۱-۴- آزمون بزرگ
۷۸.....	۹-۱-۴- پاداش
۷۹.....	۱۰-۱-۴- راه بازگشت
۸۰.....	۱۱-۱-۴- تجدید حیات
۸۱.....	۱۲-۱-۴- بازگشت با اکسیر

۸۲	۲-۴- کهن الگوها: نقش‌هایی که شخصیت‌ها بازی می‌کنند
۸۲	۱-۲-۴- قهرمان
۸۴	۲-۲-۴- استاد
۸۴	۳-۲-۴- نگهبان آستانه
۸۵	۴-۲-۴- منادی
۸۷	۵-۲-۴- ملّون
۸۸	۶-۲-۴- سایه
۸۹	۷-۲-۴- دغلباز
۹۱	۵. فصل پنجم : نتیجه‌گیری و ارزیابی فرضیات
۹۴	فهرست منابع
۹۹	پیوست‌ها

صفحه

عنوان جدول

جدول ۴-۱. مراحل سفر قهرمان طبق الگوی جوزف کمپیل ۹۰

جدول ۴-۲. کهن الگوها: نقش‌هایی که شخصیت‌ها بازی می‌کنند ۹۰

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان شکل
۲۸	شکل ۱-۳. نمایی از فیلم چریکه‌ی تارا (www.cinscreen.com)
۳۰	شکل ۲-۳. صحنه‌ی مراقبت تارا از بچه‌هایش در مقابل حمله‌ی گرگ (www.anthropology.ir)
۳۳	شکل ۳-۳. صحنه‌ای از هم صحبتی تارا با پدر بزرگ (www.cafeclassic4.ir)
۳۵	شکل ۴-۳. مرد تاریخی در کنار تارا (www.karimabadi.wordpress.com)
۳۶	شکل ۵-۳. نمایی از تارا با شمشیر (www.citytomb.com)
۳۷	شکل ۶-۳. تارا در جنگل (www.plus.google.com)
۳۸	شکل ۷-۳. نمایی از لشگر رزمی مرد تاریخی (www.sinscreen.com)
۴۰	شکل ۸-۳. غریبه و مه (www.hadgarie.blogspot.com)
۴۱	شکل ۹-۳. نمایی از محاکمه‌ی آیت (www.iranianmovies.com)
۴۲	شکل ۱۰-۳. نمایی از آیت و رعنا (www.inn.ir)

فهرست معادلات

شماره

معادله

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی پژوهش

آشنایی با بهرام بیضایی باعث شناخت اسطوره‌ها، روایت‌ها، ارزش‌ها و فرهنگ ایرانی می‌گردد. این امر موجب ادراک ما از جایگاه والای آن در حکایات و اسطوره‌های ایرانی از گذشته‌های دور می‌شود. مطالعه‌ی اسطوره‌ها در آثار بیضایی به ما نشان می‌دهد که نقش مهمی در آثار سینمایی و نمایشی وی دارند.

در کارنامه‌ی هنری بهرام بیضایی نزدیک به نیم قرن فعالیت هنری دیده می‌شود. بیضایی یکی از استادان بی چون و چرا در عرصه‌ی سینما و نمایش کشور است و جدا از سبک ویژه و کم نظیرش در شیوه‌ی نگارش نمایشنامه‌ها و فیلمنامه‌های خود و نیز جنس میزانشن‌های مثال زدنی‌اش در سینما و تئاتر، چیزی که بیش از همه کارهای او را از آثار دیگران جدا می‌کند اشتیاق و تسلط قابل وصف‌اش در نقب به تاریخ و فرهنگ ایران این مرز و بوم است که به آثارش رنگ و بویی ملی بخشیده است.

با این‌که داستان بسیاری از آثار سینمایی و نمایش بهرام بیضایی در زمان حال می‌گذرد، جایگاه اسطوره‌ها و نمادهای فرهنگی و اعتقادی پارسی و ایران باستان در بخش قابل توجهی از این آثار تنیده شده است. در "غریبه و مه" (۱۳۵۳) بیضایی برای نخستین بار به طور جدی و آشکار به دل‌نمادپردازی‌ها و اسطوره‌گرایی می‌زند و تلاش می‌کند سیمایی تازه از یک زن ایرانی معرفی کند: چهره‌ای که شاید به زنان باستانی و اساطیری که ردپایشان را در متن‌های کهن ادبی نیز دیده‌ایم، نزدیک بود. در "چریکه‌ی تارا" (۱۳۵۷) بیضایی باز هم آشکارا به سوی اسطوره‌های کهن ملی روی می‌آورد. در روایت "آرش" و "ازدهاک" از سه برخوانی وی رگه‌هایی از اساطیر باستان و شاهنامه‌ی فردوسی نمایان است.

بی شک این پژوهش تنها دریچه‌ای بسیار کوچک به دنیای بی‌کران سینمای بیضایی است. ردپای این نگاه قابل ستایش در آثار درخشان دیگری همانند "دیباچه‌ی نوین شاهنامه"، "سیاوش خوانی"، "کارنامه‌ی بنداریدخش" و ... به خوبی آشکار است و نمی‌توان منکرش شد. با تکیه بر همین آثار است که به آسانی می‌توان ادعا کرد بهرام بیضایی برای نمایش و سینمای این مرز و بوم گنجینه‌ای بی‌بدیل است.

حال، سعی داریم قهرمان تعدادی از آثار اسطوره‌ای این سینماگر اندیشمند را با الگوی دوازده گانه‌ی "سفر قهرمان" جوزف کمپیل مورد مقایسه قرار دهیم و ببینیم که آیا قهرمان آثار بیضایی می‌تواند این مراحل را پشت سر بگذارد و پیروز شود و در نهایت به زندگی عادی خویش باز گردد یا نه!

۱- با توجه به نظریه الگوی سفر قهرمان جوزف کمپبل، چگونه می توان بازنمایی اسطوره‌های ایرانی در آثار بهرام بیضایی و شکل‌گیری آن در ادبیات نمایشی و سینمایی خاص وی را تبیین کرد؟

۱-۲- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

انتخاب این موضوع تلاشی برای بازشناسی اساطیر ایرانی در آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی است. نقش اسطوره را بخوبی می توان در آثار بیضایی دنبال کرد. در اینجا باید گفت که الهام باقری در کتابی تحت عنوان "از اسطوره تا تاریخ از تاریخ تا اسطوره"، کیوان میر محمدی در مقاله‌ی "اسطوره‌ی یگانه‌ی آرش"، ماری افتخارزاده و امیر کاووس بالازاده در مقاله‌ای تحت عنوان از بن ماهی‌ی پلیدی در اساطیر ایرانی و بازتاب آن در نمایش نامه‌ی اژدهاک بهرام بیضایی، و همچنین می توان از نغمه ثمینی در کتاب خود؛ "تماشاخانه‌ی اساطیر" نام برد که نوعی به اسطوره‌های بیضایی اشاره کرده‌اند، ولی باید گفت که به صورت جامع تحقیق خاصی صورت نگرفته است.

در اینجا باید به این نکته اشاره کرد که سعی شده که اسطوره‌ی قهرمان آثار بیضایی به صورت علمی و بر اساس نظرات اسطوره‌شناس مطرح، جوزف جان کمپبل مورد ارزیابی قرار داده شود. ذکر این نکته خالی از لطف نیست که کسانی چون: منیژه کنگرانی در مقاله‌ای تحت عنوان تحلیل تک اسطوره سنجی نزد کمپبل؛ با نگاهی به روایت یونس و ماهی و علی اصغر ریحانی‌فرد در پایان نامه‌ی پژوهش هنر در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی تحت عنوان "نمادشناسی کهن نمونه‌ها در قصه‌های فارسی شیخ اشراق بر اساس الگوی اسطوره‌ی یگانه" و عده‌ای چند از نظرات کمپبل استفاده کرده‌اند ولی در مورد آثار بیضایی و تطبیق با الگوی سفر قهرمان کمپبل تحقیق جامعی صورت نگرفته است.

یافتن مشابهت‌هایی بین اسطوره‌های بهرام بیضایی، سینماگر، مؤلف و اسطوره‌ی قهرمان جوزف کمپبل، فیلسوف و اسطوره‌شناس آمریکایی، سبب شد به تحلیل "تک اسطوره"ی آثار بیضایی با استفاده از الگوی کمپبل بپردازیم و آن را مورد مذاقه قرار دهیم.

۱-۳- فرضیه ها

بر اساس نظریه‌ی الگوی سفر قهرمان جوزف کمپبل، همه‌ی اسطوره‌های جهان هدف واحدی را دنبال می‌کنند و از یک الگو تبعیت می‌کنند، منتها تفاوت آن‌ها در زمان و بستری است که اتفاق می‌افتد. آثار اسطوره‌ای بیضایی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. بازنمایی اسطوره در آثار سینمایی و نمایشی وی ریشه در تاریخ و فرهنگ ایرانی داشته و در آثار بهرام بیضایی با نگاه خاص و دید جدیدی به نمایش گذاشته می‌شود که معرف شیوه خاصی از آثار بیضایی است.

۱-۴- هدف ها

معرفی و بیان و نقش اسطوره‌های ایرانی در خلق آثار نمایشی سینمای ایران به ویژه آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی و سنجش اسطوره‌های وی بر اساس الگوی قهرمان جوزف کمپبل.

۱-۵- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟

نقش اسطوره در آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی کمک به درک بهتر تاریخ ادبیات ایران از دیدگاه اسطوره شناسی چون جوزف کمپبل در ادوار گوناگونی که گذرانده می‌شود.

۱-۶- استفاده کنندگان از نتایج پایان نامه:

-پژوهشگران تاریخ سینما

-دانشجویان هنر

-مراکز آموزشی و فرهنگی

-مراکز آزاد سینمایی و دانشگاه‌های هنر

۷-۱- نوآوری طرح در چیست؟

ارائه دیدگاه جدیدی نسبت به حضور و تاثیر اسطوره‌های ایرانی در آثار سینمایی و نمایشی بهرام بیضایی و مقایسه‌ی آن‌ها با الگویی که جوزف کمپبل برای قهرمان خود تعریف کرده است.

۸-۱- روش انجام تحقیق:

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و استفاده از کتب تاریخی، ادبی، نمایشی، سینمایی و اساطیری و استفاده از تجارب افرادی که در این فن هستند.

فصل دوم

اسطوره و تعاریف آن

۲-۱- اسطوره

«اسطوره (Myth) در صورت‌های متنوع و متکثر ادبی و هنری خود تبدیل به یک روایت (narrative) می‌شود و خود به تعریف نقش‌های جنسی (gender roles) منتهی می‌گردد. سمبولیسم موجود در صورت‌های اسطوره‌ای با بنیان‌های اعتقادی ارتباط می‌یابد و کارکرد آن گستره‌های اجتماعی، فرهنگی، زیستی، سیاسی و ... را فرا می‌پوشد» (ماه هنر، ۱۳۸۱:۳). «اسطوره که در نقد امروزی اصطلاحی مقبول است کم و بیش به قلمرو معنایی خاصی اشاره می‌کند. قلمرویی که در آن مذهب، فرهنگ توده انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روانکاوی و هنرهای زیبا شریکند» (ولک وارن، ۱۳۸۲:۲۱۳).

«وجود این تعاریف متعدد و گاه متضاد سبب شده که در سال‌های اخیر ویلیام دوتی تعریف تک معنایی اسطوره را به باد انتقاد گرفته و مدعی است که باید رهیافتی چند ساحتی (multidimensional) را در شناخت اسطوره به کار گرفت چرا که در شبکه اسطوره‌ها عناصر اساطیری همچون شاخه‌های درخت به تنه آن پیوند می‌یابند و در چارچوب شبکه‌های مذکور اسطوره‌های مختلف اجزای گوناگون بینش‌ها و رویکردهای فرهنگی را قوام می‌بخشند» (ضیمران، ۱۳۷۹:۳۹).

«با توجه به این چگونگی و تفاوت معنایی می‌توان اسطوره را واقعیتی فرهنگی دانست که پیوندی ناگسستنی با طبیعت و اجتماع و روان پرشگر آدمی دارد و می‌شود آن را از دیدگاه‌های گوناگون بررسی کرد. برخی نسبت به تعریف اسطوره هشدار می‌دهند و آنچه اسطوره‌ها را از هم جدا می‌کند، به نظر ایشان ریخت‌شناسی و کارکرد اجتماعی و نه محتوای آن‌هاست؛ چرا که همیشه اسطوره با آیین همراه نیست و نیز همیشه نمی‌توان آن را از پدیده‌هایی مانند قصه‌های عامیانه و حماسه متمایز کرد» (Avis, 1999:26).

«برخلاف اندیشه‌ی حاکم بر قرن نوزدهم که اسطوره را هم‌تراز افسانه می‌پنداشت، اسطوره رمز تداوم حیات بشری است؛ حیاتی که غایت زیست آدمی را تدوین می‌کند. در واقع احیای "میت" (اسطوره) در انسان، نوعی استغراق در درون خویش است؛ استغراقی که آن را به سوی نطفه‌ی زنده و وجودش رهنمون باشد. حصول این استغراق درونی، خود مبنی بر فعل بن‌بخشی اساطیر است» (شایگان، ۱۳۸۳:۱۱۰).